

повинно сприяти виникненню ініціативи і методів допомоги, за допомогою яких спільно можуть бути подолані наявні конфліктні ситуації. Таким чином, у цілому поліпшується або знову відновлюється працездатність окремих членів і самої групи взаємодопомоги.

Основним завданням професійного куратора, який надає «стартову» допомогу групі взаємодопомоги, є його позиція - показати групі свою «непотрібність» в якості керівника.

Однак при цьому іноді виникають і труднощі. Як показує досвід, після припинення професійного керівництва існування групи знаходиться під загрозою. Причину цього найчастіше слід шукати в розвитку динаміки групи, зосередженої на кураторі як на керівнику групи. І як тільки він іде, так група розпадається.

Здебільшого проблематичним є і фінансування послуг куратора, оскільки контактний центр взаємодопомоги перебирає ці досить значні витрати, і не кожен член групи може оплатити їх.

Якщо група приймає рішення щодо постійного кураторства, то тоді вона перестає бути групою «чистої» взаємодопомоги. Більш точним у даному випадку було б її визначення як керованої або терапевтичної групи з обміну власним досвідом, або дискусійної групи.

1.3. Можливості діагностики деструктивності впливу складних життєвих обставин на особистість постраждалих та членів їх сімей

Складні життєві обставини здійснюють деструктивний вплив, в першу чергу, на особистість людини. При наданні психологічної допомоги постає проблема швидкої, ефективною та інформативною діагностики деструктивності впливу складних життєвих обставин саме на особистість постраждалих та членів їх сімей. Для цього ми пропонуємо застосовувати розроблену нами типологію за співвідношенням інтегральних властивостей особистості та індивідності [13; 12; 11; 18; 10].

Перш ніж перейти до опису процедури проведення діагностики та визначення типу особистості, *зупинимося на теоретичних положеннях, які покладено в основу побудови цієї типології*. У своєму дослідженні [13; 12; 11; 18; 10] ми взяли за основу положення Ф. М. Подшивайлова [6] про амбівалентне співвідношення понять «індивід» і «людина», коли індивід розглядається як стан, що потребує постійного надходження ресурсу ззовні. Зовнішнім проявом індивіда є індивідність, внутрішнім – поліцентричність. Людина ж розглядається як стан, коли використовується лише власний ресурс. Зовнішнім проявом людини є особистість, внутрішнім – індивідуальність.

Отже, поняття «особистість» (як зовнішній, соціальний прояв людини) і «індивідність» (як зовнішній, соціальний прояв індивіда) ми розглядаємо у їх амбівалентному співвідношенні [13; 12; 11; 18; 10].

Також ми спиралися на аксіоматичні положення понятійного числення про те, що: будь-яке поняття має форму і зміст; будь-яке поняття, яке має форму і зміст, завжди має статичний і динамічний (циклічний) прояви; будь-яке поняття має, як правило, не більше чотирьох типів; будь-яке поняття має, як правило, не більше дев'яти системоутворювальних параметрів [6; 9].

Теоретичний аналіз виділених психологічних показників на основі вищезазначених концептуальних положень стосовно наукових досліджень складних психологічних і соціальних явищ дав можливість визначити властивості особистості як соціального прояву людини та властивості індивідності як соціального прояву індивіда [13; 12; 11; 18; 10].

Властивостями особистості визначено: 1) соціальну контактність; 2) допитливість; 3) емпатійність; 4) творчу допитливість; 5) естетичну чутливість (як совісну соціальну контактність); 6) сензитивну емпатійність; 7) творчість; 8) сензитивність; 9) совісність [13; 12; 11; 18; 10].

Властивостями індивідності виділено: 1) психотизм; 2) психічну невірноваженість; 3) розгальмованість; 4) схильність до домінування (як емоційну нечутливість психічної невірноваженості); 5) депресію (як

невротичний психотизм); 6) схильність до ризику (як асоціальну розгальмованість); 7) емоційну нечутливість; 8) асоціальність; 9) невротизм. При цьому інтегральним показником особистості визначено естетичну чутливість, а інтегральним показником індивідності – депресію [13; 12; 11; 18; 10].

Далі опишемо безпосередньо метод побудови типології. Оскільки естетична чутливість (як інтегральний показник особистості) та депресія (як інтегральний показник індивідності) знаходяться у співвідношенні амбівалентності, між ними фактично відсутній кореляційний зв'язок (на нашій вибірці – $r=0.13$) [10; 11; 18]. Тому для побудови типології ми застосували метод аналізу нелінійних зв'язків психологічних параметрів, запропонований Ф. М. Подшивайловим для побудови типологій особистості за показниками мотиваційної сфери [6; 7; 8; 20]. Суть запропонованого методу полягає у припущенні про наявність нелінійного зв'язку між досліджуваними показниками та ортогональність їхнього співвідношення у випадку, коли незважаючи на психологічну пов'язаність показників (наприклад, прагнення до успіху та прагнення до уникнення невдач або перфекціонізм і адаптивність тощо), кореляційний зв'язок між ними незначний ($r < \pm 0,25$). Критерієм для побудови типології особистості виступає ортогональний, іншими словами, квадріполярний (коли два показники розміщуються в ортогональній системі координат, де на осі «х» відкладається, наприклад, рівень мотивації досягнення успіху, а на осі «у» – рівень мотивації уникнення невдач) характер співвідношення двох показників. Наступним кроком є виділення чотирьох умовних типів особистості, виходячи з рівня прояву обох показників (високий/високий, високий/низький, низький/високий та низький/низький). Далі за допомогою дисперсійного аналізу та/або з використанням U-критерію Манна-Уїтні на основі одержаних результатів про ряд інших психологічних характеристик особистості визначається статистична значущість відмінностей між типами. Якщо відмінності суттєві та статистично значущі за переважною кількістю психологічних характеристик, то припущення про наявність нелінійного зв'язку підтверджується. Таким чином

було розроблено алгоритм побудови типології особистості, що одночасно може виступати методом аналізу нелінійного зв'язку суміжних психологічних параметрів [8].

Для збору емпіричних даних та побудови типології ми застосували такі методики: емпатійність (за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. В. Бойко [1]), психічна стійкість / психічна неврівноваженість, соціальна пристосованість / асоціальність, соціальна контактність / інтровертованість, емоційна нечутливість / сензитивність (за багатофакторним особистісним опитувальником В. М. Мельникова та Л. Т. Ямпольського «Психодіагностичний тест» (ПДТ) [3; 14]) та особистісні творчі характеристики: схильність до ризику, допитливість, складність, уява (за опитувальником Ф. Е. Вільямса, модифікованим О. Є. Тунік [16]).

Багатофакторний особистісний опитувальник В. М. Мельникова та Л. Т. Ямпольського «Психодіагностичний тест» (ПДТ) дозволяє виокремити десять шкал нижнього рівня («невротизм», «психотизм», «депресія», «совісність», «розгальмованість», «загальна активність», «сором'язливість», «товариськість», «естетична чутливість», «жіночність») та чотири шкали верхнього рівня, які є узагальненням шкал нижнього рівня. Зокрема, «психічна неврівноваженість» є узагальненням оцінок за трьома шкалами нижнього рівня «невротизм», «психотизм», «депресія» та призначена для інтегральної оцінки ступеня психічної стійкості особистості; «асоціальність» є узагальненням оцінок за двома шкалами нижнього рівня «совісність», «розгальмованість» і спрямована на інтегральну оцінку ступеня соціальної пристосованості особистості; «інтроверсія» є узагальненням оцінок за трьома шкалами нижнього рівня «загальна активність», «сором'язливість», «товариськість» і дає можливість інтегрально оцінити ступінь соціальної контактності особистості; «сензитивність» є узагальненням оцінок за двома шкалами нижнього рівня «естетична чутливість», «жіночність» та призначена для інтегральної оцінки делікатності емоційних переживань [3; 14].

Опитувальник Ф. Е. Вільямса, модифікований О. Є. Тунік [16], дозволив визначити наступні показники творчості: схильність до ризику, складність

(комплексність), допитливість та уяву. Схильність до ризику має такі прояви: конструктивне сприйняття критики, припущення можливості невдачі; намагання висувати припущення; діяти у неструктурованих умовах; захищати власні цілі. Складність (комплексність) проявляється в пошуку багатьох альтернатив; баченні різниці між тим, що є, і тим, що могло б бути; прагненні привести в порядок неупорядковане; аналізувати складні проблеми, сумніватися в єдиному вірному рішенні. Проявами допитливості є здатність продукувати ідеї; пошук виходу з невизначених ситуацій; цікавість до загадок, головоломок; роздуми над прихованим сенсом явищ. Уява проявляється у здатності до візуалізації, довірі до інтуїції [16, С. 12].

Отже, за співвідношенням естетичної чутливості як інтегральної властивості особистості та депресії як інтегральної властивості індивідності нами виокремлено 4 типи: до *I типу* «+ +» належать особи з високим рівнем естетичної чутливості та високим рівнем депресії; до *II типу* «- +» ввійшли особи з низьким рівнем естетичної чутливості та високим рівнем депресії; *III тип* «- -» склали особи з низьким рівнем естетичної чутливості та низьким рівнем депресії; до *IV типу* «+ -» належать особи з високим рівнем естетичної чутливості та низьким рівнем депресії. Ті психологічні властивості, за якими виявлено статистично значущі відмінності як за дисперсійним аналізом, так і за допомогою U-критерію Манна-Уїтні, є підстава вважати типологічними [10].

За типологічними властивостями нами виявлено наступні особливості виділених типів. Для *I типу* (високий рівень естетичної чутливості у поєднанні з високим рівнем депресії), властивостями якого визначено невротизм, совісність, інтроверсію, уяву, абулію (як психотичний невротизм), сензитивність (та її складову нижчого порядку – жіночність), психічну невірноваженість, сором'язливість, психотизм, характерним є високий рівень прояву (у порівнянні з іншими типами) всіх названих властивостей, за винятком уяви, який визначено як середній. Для *II типу* (низький рівень естетичної чутливості у поєднанні з високим рівнем депресії), характерним порівняно з іншими типами є високий

рівень психотизму, психічної неврівноваженості, емоційної нечутливості, невротизму та середній рівень схильності до домінування. *III тип (низький рівень естетичної чутливості у поєднанні з низьким рівнем депресії)* вирізняється з поміж інших типів низьким рівнем психотизму, психічної неврівноваженості, сензитивної емпатійності, жіночності, сензитивності, сором'язливості, совісності, невротизму і водночас високим рівнем соціальної контактності та середнім рівнем її складової нижчого порядку – загальної активності. Визначальними для *IV типу (високий рівень естетичної чутливості у поєднанні з низьким рівнем депресії)* є високі рівні соціальної контактності (у поєднанні з низьким рівнем її складової нижчого порядку – загальної активності), сензитивності (та її складової нижчого порядку – жіночності), середні рівні сензитивної емпатійності, совісності, творчості (у поєднанні з її складовими нижчого порядку – високим рівнем складності та середнім рівнем уяви) [10].

Діагностика естетичної чутливості як інтегральної властивості особистості *та депресії* як інтегральної властивості індивідності здійснюється за допомогою шкал багатofакторного особистісного опитувальника В. М. Мельникова та Л. Т. Ямпольського «Психодіагностичний тест» (ПДТ) [3; 14].

Визначення рівня естетичної чутливості

Інструкція. Дайте відповідь так або ні на запропоновані питання, поставивши «+», якщо відповідь «так», чи «-», якщо відповідь «ні» у відповідну колонку бланку.

№ п/п	Питання	Відповідь
1.	Я більш охоче придбаю книгу про особливості державного управління, ніж книгу з мистецтва.	
2.	Мене завжди цікавила техніка, наприклад автомобілі, літаки, гелікоптери, мотоцикли і т.д.	
3.	У газеті мене більше зацікавить стаття з заголовком «Сучасні проблеми культури й мистецтва», ніж з заголовком «Покращення виробництва і торгівлі».	
4.	По-моєму, цікавіше бути інженером, ніж філософом.	

5.	Думаю, що я більш чутливий(-а) до прекрасного, ніж більшість людей.	
6.	Я значно більше зацікавлений(-а) у ділових і матеріальних успіхах, ніж у пошуку духовних і художніх цінностей.	
7.	Я віддаю перевагу історичним романам над науковими повідомленнями з екології.	
8.	Я люблю поезію.	
9.	Мені б сподобалося бути квіткарем.	
10.	Мені більше подобається їжа з екзотичних продуктів, а не звичні страви.	
11.	Якби я був(-ла) журналістом, мені б сподобалося писати про театр.	
12.	Мене завжди дуже мало приваблювали ігри з ляльками.	
13.	По телевізору я охочіше подивлюся передачу про нові винаходи, ніж концерт.	
14.	Я буваю упертим(-ою) просто з принципу, а не тому, що це для мене важливо.	
15.	Я хотів(-ла) б бути співаком (-чкою).	

За кожне співпадіння відповіді з ключем нараховується 1 бал. Підрахунок балів здійснюється за таким ключем: відповіді «+» на питання 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15; відповіді «-» на питання 1, 2, 4, 6, 12, 13.

Визначення рівня депресії

Інструкція. Дайте відповідь так або ні на запропоновані питання, поставивши «+», якщо відповідь «так», чи «-», якщо відповідь «ні» у відповідну колонку бланку.

№ п/п	Питання	Відповідь
1.	Коли я щось планую, я часто розраховую на щасливий випадок і везіння.	

2.	Часом мені здається, що труднощів занадто багато і мені їх не здолати.	
3.	До мене рідко приходять сумні думки.	
4.	Коли я щось роблю (працюю, їм, рухаюсь), я часто перестрибую з одного на інше, а не дію обдумано і методично.	
5.	Часом я відчуваю себе непотрібним(-ою).	
6.	Мої батьки часто були налаштовані проти моїх знайомих.	
7.	У мене часто буває настрій, коли я легко відволікаюсь від справи, стаю неуважним(-ою) і мрійливим(-ою).	
8.	Інколи я відчуваю ненависть до членів моєї родини, яких я зазвичай люблю.	
9.	Навіть серед людей я відчуваю свою самотність.	
10.	Мрії у моєму житті багато означають, але я про це нікому не розповідаю.	
11.	Мої наміри часто здаються настільки нездійсненними, що я відмовляюся від них.	
12.	Частіше за все у мене буває одразу декілька різних захоплень.	
13.	Нерідко бувають ситуації, коли легко втратити віру в успіх.	
14.	Інколи я хвалю людей, яких знаю дуже мало.	
15.	Я легко бентежуся.	
16.	Я інколи подовгу не можу нічого робити, тому що важко примусити себе взятися за роботу.	
17.	Інколи мені здається, що я ні на що не здатен (-а).	
18.	Моя поведінка значною мірою залежить від звичаїв людей, які мене оточують.	

19.	Я надаю перевагу діяти під впливом миті, не замислюватися, навіть якщо це призводить до подальших труднощів.	
20.	Я можу послатися на хворобу, щоб уникнути неприємностей.	
21.	Звички деяких членів моєї родини мене дуже дратують.	
22.	У мене рідко бувають напади поганого настрою.	
23.	Буває, я відмовляюся від початої справи через невір'я у свої сили.	
24.	У моїй родині є нервові люди.	

За кожне співпадіння відповіді з ключем нараховується 1 бал. Підрахунок балів здійснюється за таким ключем: відповіді «+» на питання 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24; відповіді «-» на питання 3, 22.

Визначення типу особистості за співвідношенням естетичної чутливості та депресії здійснюється так: якщо за показником *естетичної чутливості* досліджуваного 11 балів і більше, а за показником *депресії* 16 балів і більше, то він належить до I типу «Аватарність»; якщо за показником *естетичної чутливості* досліджуваного 10 балів і менше, а за показником *депресії* 16 балів і більше, то він належить до II типу «Індивідність»; якщо за показником *естетичної чутливості* досліджуваного 10 балів і менше, а за показником *депресії* 15 балів і менше, то він належить до типу III «Вітальність»; якщо за показником *естетичної чутливості* досліджуваного 11 балів і більше, а за показником *депресії* 15 балів і менше, то він належить до IV типу «Особистість».

Виявлені відмінності між типами особистості за співвідношенням естетичної чутливості та депресії у рівні прояву більшості з досліджуваних параметрів дали можливість здійснити їх **розгорнуту психологічну характеристику**. Скориставшись інтерпретацією досліджуваних показників, запропонованою авторами застосованих нами методик [1; 3; 14; 16], а також висунутими теоретичними положеннями і нашими спостереженнями, ми здійснили

характеристику кожного з визначених типів [13; 12; 11; 18; 10].

I тип особистості має високий рівень естетичної чутливості та високий рівень депресії. *Естетична чутливість* передбачає здатність людини помічати гарне, красиве, гармонійне у навколишньому світі та у собі, а також гостро відчувати прояви некрасивого, негарного, дисгармонійного [13; 10]. Завдяки високому рівню естетичної чутливості судження людини про життя мають безпосередньо-чуттєвий характер, такі люди наділені багатою уявою, фантазією, схильні захоплюватися, легко приходять у захват. У життєвих вчинках, симпатіях і прихильностях покладаються на почуття і враження, не особливо довіряють логіці й розрахункам, не звертають уваги на поточні й повсякденні справи та обов'язки. В поведінці їм не вистачає почуття відповідальності, реалізму, вміння відрізнити вигадку від дійсності. Їхньому мисленню не вистачає планованості, порядку й зв'язності, судженням – зрілості й здорового глузду, а сприйняттю життя – тверезості й глибини [3].

Високий рівень *депресії* характерний для осіб зі зниженим настроєм. Постійно похмурі, відчужені, занурені у власні переживання, вони викликають неприязнь у оточуючих. Їх можуть вважати пихатими, недосяжними, такими, що уникають спілкування через надмірну зарозумілість. Але за зовнішньою видимістю відчуженості й похмурості ховається чуйність, постійна готовність до самопожертви. В тісному колі близьких друзів вони втрачають скутість і відстороненість, оживають, стають веселими, говірливими, навіть жартівниками й гумористами. У справах їх відрізняють старанність, добросовісність, послужливість разом із конформністю, нерішучістю, невпевненістю, нездатністю приймати рішення без вагань. Будь-яка діяльність для них є важкою, неприємною, протікає з почуттям надмірного психічного напруження, швидко втомлює, викликає відчуття повного безсилля і виснаження. Особливо чутливі вони до інтелектуального навантаження. Від них важко домогтися тривалого інтелектуального напруження. Швидко втомлюючись, вони втрачають довільність управління психічними процесами, скаржаться на загальне почуття

важкості, «ліні», порожності в голові, тимчасову загальмованість. Їм часто докоряють за повільність, неоперативність, відсутність наполегливості та рішучості. Частіше за все вони не здатні до тривалого вольового зусилля, легко губляться, впадають у відчай. У зробленому бачать тільки помилки, а у майбутньому – нездоланні труднощі. Особливо болісно вони переживають реальні неприємності, не можуть викинути їх з голови, знов і знов звинувачують себе у всьому. Події минулого і майбутнього життя, незалежно від їх справжнього змісту, викликають докори сумління, пригнічене передчуття бід і нещастя. Вони бачать причину усіх бід у самих собі, у власній неповноцінності й «гріховності», тому вважають безглуздим боротися, чинити опір, не здатні до дієвої ініціативи. Вони покійно схиляють голову під ударами долі, відрізняються безмовністю і терпимістю, а у суб'єктивно нестерпних ситуаціях приходять до думки про можливість покинути життя [3].

Цей тип ми умовно назвали «**Аватарність**», взявши за основу широко вживане у сучасному інформаційному середовищі поняття «аватар» для позначення невеличкого статичного або анімованого зображення користувача для представлення його в блогах, чатах тощо [5; 19].

Під «аватарністю» ми розуміємо поєднання у людини природного (у нашому випадку – властивості особистості) зі штучно втіленим під жорстким тиском агресивного зовнішнього середовища (у нашому випадку – властивості індивідності), коли штучне, будучи антиподним природному, починає домінувати за рахунок активного паратизування, перетворення (руйнування) людського ресурсу [10].

Як показали результати нашого теоретико-емпіричного дослідження, у цього типу переважна більшість всіх досліджуваних властивостей ніби спеціально виведена зі стану рівноваги і знаходиться у стані збудження (про що свідчать високі рівні показників порівняно з іншими типами). А саме у стані збудження і відбувається швидка втрата ресурсу. Окрім того, особистісні та індивіднісні

властивості наймовірно переплутані між собою, при цьому індивіднісні властивості поступово витісняють і підмінюють собою особистісні [10].

Далі опишемо властивості типу «**Аватарність**» шляхом характеристики його системоутворювальних параметрів: невротизм, совісність, інтроверсія, уява, абулія (як психотичний невротизм), сензитивність (та її складова нижчого порядку – жіночність), психічна неврівноваженість, сором'язливість, психотизм.

Невротизм – підвищена чутливість, в результаті якої малозначущі та індіферентні подразники легко викликають неадекватні бурхливі сплески роздратування та збудження [3]. Для осіб з високим рівнем невротизму властива висока тривожність, почуття занепокоєння й боязкості, схильність до сумнівів, крайня нерішучість. Вони чутливі, дуже вразливі, невпевнені у власних силах, прагнуть до послідовності дій і вчинків, дотримуються стереотипного способу життя, педантичні. Мають достатньо сильне почуття обов'язку й відповідальності. Намагаються бути акуратними й зобов'язливими [14].

Совісність. У психологічному словнику за редакцією В. І. Войтка подане таке визначення совісті: «Совість – особистісна форма морально-емоційного самоконтролю, компонент моральної самосвідомості. <...> Моральна оцінка дається самим суб'єктом, її джерело – внутрішня етична інстанція. <...> Совість визначає нормативно-ціннісний конструкт дозволеного і бажаного в структурі діяльності. Наявність розвинутої і чутливої совісті надає поведінці людини цілісності і природності, здатності бути собою у всіх життєвих аспектах. Совість не дозволяє бути самовдоволеним і байдужим, вона – основа альтруїстичної людини, її постійного прагнення допомогти іншому. У структурі свідомості совість – вищий морально-психологічний регулятор світовідношення особистості» [15].

Для осіб з високим рівнем совісності властиве почуття відповідальності, добросовісність, стійкість моральних принципів. У своїй поведінці вони зазвичай керуються почуттям обов'язку, суворо дотримуються етичних стандартів, майже завжди прагнуть до виконання соціальних вимог. Такі особи глибоко порядні не тому, що слідкують за своєю поведінкою, а завдяки внутрішнім стандартам і

вимогам до себе. Вони з повагою ставляться до моральних норм, їм властива точність і акуратність у справах, у всьому люблять порядок, поважають закони, на нечесні вчинки не йдуть, навіть якщо це передбачає якусь вигоду. Висока добросовісність зазвичай поєднується з самоконтролем і прагненням до ствердження суспільних цінностей [3].

Інтроверсію ми розглядаємо у класичному значенні як переважну скерованість психічних процесів людини (увагу, сприймання, мислення тощо) на свій власний внутрішній світ на відміну від екстраверсії, при якій переживання людини скеровані на зовнішній світ [15]. Завищений рівень інтроверсії свідчить про те, що особи, які належать до І типу, відчувають труднощі у встановленні контактів з оточенням, замкнені, нетовариські, прагнуть до видів діяльності, не пов'язаних з широким спілкуванням. Інтровертовані особи в ситуаціях вимушеного спілкування легко дезорганізуються, не вміють обирати адекватну лінію поведінки, тримаються то скуто, то занадто невимушено, нервують, легко втрачають душевну рівновагу. Можливо, через це вони намагаються тримати дистанцію у стосунках з іншими людьми. Однак вони не підкреслюють своєї відчуженості, просто намагаються триматися в тіні, ні у що не втручатися і не нав'язувати свою точку зору. Удаваність та інтриги їм не властиві, вони з повагою ставляться до прав інших, цінують індивідуальність і своєрідність у людях, вважають, що кожен має право на власну точку зору. Велику увагу вони приділяють роботі, бачать в цьому сенс життя, цінують професіоналізм і майстерність, розглядають добре виконану роботу як особисту винагороду [3].

Уява виявляється у здатності до візуалізації, довірі до інтуїції [16].

Абулія (психотичний невротизм) розглядається як хворобливе ослаблення або втрата волі. У практичній діяльності людини абулія виступає як безвільність, незібраність, невміння спрямовувати свої психічні зусилля в напрямі досягнення мети, нездатність приймати рішення і діяти [15].

Поєднання високого рівня психотизму з високим рівнем невротизму, зовні виражається у «мімозоподібності», болісній вразливості. Сором'язливі, скуті й

боязкі, вони постійно відчувають страхи і хвилювання, не вірять у власні сили, не вміють налагоджувати контакти, відстоювати свої інтереси й досягати поставлених цілей. Рятуючи себе від вражаючої дійсності, вони повністю йдуть у світ вигадок і фантазій, у цих фантазіях вони ніби компенсують себе за невдачі в реальному житті [3].

Сензитивність – делікатність емоційних переживань. Високий рівень сензитивності свідчить про тонку душевну організацію, чутливість, уразливість, артистичність, художнє сприйняття довколишнього світу, чемність, ввічливість, делікатність, емоційну зрілість. Сензитивні особи не виносять грубих слів, грубих людей і грубої роботи. Реальне життя легко їх ранить. Вони м'які, жіночні, занурені у фантазії, вірші й музику; «тваринні» потреби їх не цікавлять. Хоча в поведінці вони чемні, ввічливі й делікатні, намагаються не доставляти іншим людям незручностей, особливої любові колективу вони не мають, оскільки часто вносять дезорганізацію і розбіжності у цілеспрямовану, налагоджену групову діяльність, заважають групі йти реалістичним шляхом, відволікають членів групи від основної діяльності [3].

Високий рівень *жіночності* (як шкали нижчого порядку у складі сензитивності) надає представникам цього типу чуттєвості, схильності до хвилювань, м'якості, поступливості, скромності у поведінці, але не у самооцінці. У них широкі, різноманітні, слабо диференційовані інтереси, розвинена уява, потяг до фантазування і естетичних занять. Вони проявляють зацікавленість у філософських, морально-етичних і світоглядних проблемах і часом демонструють надмірну занепокоєність особистими проблемами, схильність до самоаналізу і самокритики. Така зануреність в особисті проблеми й переживання не є ані невротичною, ані інфантильною. У них підвищений інтерес до людей і нюансів міжособистісних стосунків, їм досягне розуміння рушійних сил людської поведінки. Вони здатні тонко відчувати інших людей, вміють емоційно висловлювати свої думки, зацікавити інших людей своїми проблемами, м'яко, без тиску схилити їх на свою сторону. У поведінці їм не вистачає сміливості,

рішучості й наполегливості. Вони пасивні, залежні, уникають суперництва, легко поступаються, підкорюються, із задоволенням приймають допомогу і підтримку [3].

Психічна неврівноваженість є узагальненням оцінок за трьома шкалами нижнього рівня «невротизм», «психотизм», «депресія» та призначена для інтегральної оцінки ступеня психічної стійкості особистості. Високий рівень психічної неврівноваженості вказує на стан дезадаптації, тривожність, втрату контролю над власними потягами, виражену дезорганізацію поведінки. У відвертих розповідях про себе переважають скарги на безсоння, хронічну втому і виснаженість, власну неповноцінність і непристосованість, безпомічність, спад сил, неможливість зосередитися, розібратися у власних переживаннях, почуття нестерпної самотності та багато іншого. Оточуючі їх характеризують як напружених, нервових, конфліктних, упертих, відсторонених, егоїстичних і непослідовних у поведінці. Нестача конформності та дисципліни є найбільш розповсюдженою характеристикою їх поведінки [3].

Сором'язливість – така психологічна риса людини, що виникає і проявляється у присутності інших людей в результаті усвідомлення й переживання людиною невідповідності своїх дій та вчинків тим нормам, яких вона повинна дотримуватися у своєму житті. Високий рівень сором'язливості властивий скутим, нерішучим і невпевненим у собі особам. Вони усього бояться, уникають ризикованих ситуацій, неочікувані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких змін очікують тільки неприємностей. За необхідності прийняти рішення або надмірно вагаються, або подовгу відкладають рішення і не переходять до його виконання. Фаза боротьби мотивів і вагань затягнута до неможливості перейти до прийняття рішення та його реалізації. У спілкуванні такі особи скуті, намагаються не виділятися, знаходитися в тіні та ні у що не втручатися. Вони уникають великих компаній, надають перевагу не широкому спілкуванню, а вузькому колу старих, перевірених друзів [3].

Психотизм – шкала нижнього рівня у «Психодіагностичному тесті» (ПДТ),

яку автори цього тесту використовують для вимірювання ступеня адекватності людини. Особам з високим рівнем психотизму властиві аутизм, відособленість, відгородженість від подій оточуючого світу. Вони живуть ніби поза часом і простором. Усі їхні вчинки, почуття, переживання значно більшою мірою підкорені внутрішнім, ендогенним законам, ніж екзогенним впливам з боку оточення. Внаслідок цього їх думки, почуття і вчинки здаються немотивованими, дивними і парадоксальними. У житті їх зазвичай вважають диваками, фантазерами, дивними, ексцентричними людьми. Усе в їх зовнішньому вигляді вражає своєрідністю та яскравою неповторністю. Навіть манера триматися, жести, міміка виокремлюють їх, звертають на себе увагу. Загальним для моторики цих людей є відсутність природності, гармонійності й плавності. Це може проявлятися як в манірності, стилізації, так і в надмірній недостатності та стереотипності рухів. Особливо багато своєрідності в їх мовленні. Більш за все впадає в очі відсутність єдності між змістом висловлювань і паралінгвістичним супроводом. Парадоксальність зовнішнього вигляду поєднується з парадоксальністю мислення і поведінки. Їх мислення відсторонене від дійсності й знаходиться під владою формальних, схоластичних конструктів і роздумів. Вони сприймають життя крізь окуляри формальних схем, і воно слугує їм лише ілюстрацією для усіх готових висновків і положень. Оскільки власний життєвий досвід мало впливає на їх світогляд, невідповідність поглядів подіям реального життя їх мало бентежить. Вони бачать світ не таким, яким він є, а таким, яким вони його вигадали [3].

Емоційне життя цих людей складне, малозрозуміле, незвичне і так само мало залежить від реального плину подій, як і їхнє мислення. Кожна окрема емоційна реакція вступає у складні, заплутані відносини з загальним фоном настрою і переживаннями, кожна подія породжує одночасно декілька суперечливих почуттів і емоцій. Тому психотична особа знаходиться у постійному внутрішньому конфлікті із собою, постійно напружена і збуджена, незалежно від ступеня напруженості реальної ситуації. Ця хронічна напруга може без

зовнішнього приводу прориватися у неочікуваних афективних реакціях озлоблення, люті, страху [3].

Далі розглянемо характерні особливості *II типу* (з низьким рівнем естетичної чутливості та високим рівнем депресії). Як і представники першого типу, вони мають високий рівень *депресії* (опис якої подано у I типі), однак для них характерний низький рівень *естетичної чутливості*, властивий особам врівноваженим, зрілим, розважливим, таким, що добре орієнтуються в життєво важливих речах, тверезо оцінюють обставини і людей. Їм властивий розсудливий, абстрактний тип мислення, пам'яті та сприймання. До всіх життєвих подій вони підходять з логічним мірилом. Шукають раціональних пояснень і практичної вигоди. У їх судженнях переважають словесно-мисленнєві оцінки, при зіткненні з незнайомою обстановкою вони спираються на абстрактні міркування та засвоєні логічні схеми. Безпосереднє сприйняття виражене слабо, тому в неочікуваних ситуаціях їм може не вистачити уяви та винахідливості [3].

Цей тип умовно названо «**Індивідність**». Під «індивідністю» ми розуміємо зовнішній, соціальний прояв індивіда. Індивід же розглядається як стан, що потребує постійного надходження ресурсу ззовні. Індивід, як представник *Homo sapiens*, так і не набувши від народження у процесі розвитку здатності виробляти, продукувати, творити (*рос.* созидать) власний життєвий ресурс, пристосовується виживати за рахунок запозичення чужого ресурсу [13; 18].

Нагадаємо, що системоутворювальними параметрами індивідності є психотизм, психічна неврівноваженість, розгальмованість, схильність до домінування (як емоційна нечутливість психічної неврівноваженості), депресія (як невротичний психотизм), схильність до ризику (як асоціальна розгальмованість), емоційна нечутливість, асоціальність, невротизм. Охарактеризуємо більш детально індивіднісні властивості. Відзначимо, що типологічні властивості II типу, які статистично значуще відрізняються від аналогічних властивостей інших виділених типів, це високий рівень психотизму, психічної неврівноваженості, емоційної нечутливості, невротизму та середній

рівень схильності до домінування.

Опис характерних для представників *II типу* високого рівня *психотизму*, високого рівня *психічної неврівноваженості*, та високого рівня *невротизму*, подано в характеристиці *I типу* під номерами 9, 7 та 1 відповідно.

Розгальмованість. Високий рівень розгальмованості свідчить про відсутність соціальної конформності, поганий самоконтроль та імпульсивність. Особи з високим рівнем розгальмованості мають сильний потяг до гострих афективних переживань, за відсутності яких відчують нудьгу. Потреба у стимуляції та збудливих ситуаціях робить нестерпною будь-яку затримку. Вони прагнуть задовольнити свої бажання одразу ж у безпосередній поведінці, серйозно не замислюючись про наслідки своїх вчинків, діють імпульсивно і необдуманно. Тому вони не враховують свого негативного досвіду, у них багаторазово виникають ускладнення одного й того ж характеру [3].

При поверхневих контактах вони створюють сприятливе враження завдяки свободі від обмежень, розкутості й впевненості у собі. Вони говіркі, охоче беруть участь у колективних заходах, жваво відгукуються на будь-які події (повідомлення, видовища, пригоди), знаходять новизну, інтерес навіть у повсякденних незначних деталях. Однак відсутність стриманості й розсудливості може призвести до різних ексцесів (вживання алкоголю, ледарства, нехтування власних обов'язків), що не може не відштовхувати оточуючих [3].

Схильність до домінування (як емоційна нечутливість психічної неврівноваженості) полягає у тенденції компенсувати почуття власної неповноцінності та тривогу, ставлячи себе вище за інших, не враховуючи при цьому їхніх почуттів [13]. Здебільшого саме за рахунок гарно розвиненої схильності до домінування представники типу «індивідність» і компенсують відсутність власного ресурсу, пригнічуючи та підкорюючи тих, хто потрапляє у їхнє поле зору. Тим самим змушують оточуючих «ділитись» своїм ресурсом, виступають для них своєрідними інгібіторами [10].

Схильність до ризику виявляється тому, що суб'єкт відстоює свої ідеї, не звертаючи уваги на реакцію інших; ставить перед собою високі цілі й намагається їх досягти; припускає для себе можливість помилок і невдач; любить вивчати нові речі чи ідеї й не піддається чужим думкам; не надто стурбований тим, що хтось може не схвалювати його поведінки; воліє мати можливість ризикнути, щоб дізнатися що з цього вийде [16].

Відповідно до нашої теоретичної моделі, схильність до ризику розглядається як асоціальна розгальмованість, тобто здатність з легкістю порушити соціальні норми задля задоволення власних нагальних потреб [13; 12; 11; 18; 10].

Щодо *емоційної нечутливості* зазначимо: найбільш влучно ця властивість характеризується поняттям «індиферентність». Індиферентність (від лат. *indifferens* – байдужий) – нейтральне байдуже ставлення до когось або до чогось [15]. У англійській мові індиферентність (*indifference*) вживається у декількох значеннях: 1) відсутність інтересу, участі, турботи або симпатії; 2) посередність, звичайність, бездарність [5]. Ми схильні брати до уваги всі перераховані значення цього поняття в комплексі. З урахуванням вищезазначеного емоційну нечутливість можна розглядати як знижену (чи навіть відсутню) чутливість до прекрасного, гармонійного, розумного, логічного тощо [13].

Асоціальність. Дозволяє оцінити ступінь соціальної пристосованості. Високі значення характерні для осіб, які мають труднощі соціальної адаптації, негативне ставлення до соціальних вимог, виявляють повторювані асоціальні реакції, які важко піддаються корекції. Високі оцінки за цією шкалою свідчать про моральну неповноцінність, відсутність вищих соціальних почуттів. Почуття гордості, обов'язку, любові, сорому і т.п. для таких осіб нічого не означають. Вони байдужі до похвали й покарань, нехтують обов'язками, не враховують правила спільного життя й морально-етичні норми. Їх відрізняє велика любов до чуттєвих насолод і задоволень. Потяг до насолод і гострих відчуттів сильніший за усякі затримки і обмеження. Вони прагнуть до негайного задоволення своїх

бажань, не враховуючи обставини й бажання оточуючих. Критику й зауваження вони сприймають як зазіхання на особисту свободу. Вороже ставляться до тих, хто намагається управляти їх поведінкою, змушує їх триматися у соціально допустимих межах. Незважаючи на бурхливі афекти при виникненні бажань і на активність в отриманні задоволення, їх бажання нестійкі. Швидко виникає пересичення з почуттям нудьги й роздратованості. Раніше готові на все для задоволення своєї пристрасті, вони раптом стають не просто холодними або байдужими, а злісними й жорстокими. Вони отримують особливе задоволення, коли показують свою владу, примушують страждати близьких людей, прихильності яких вони зовсім недавно так посилено домагалися. Надмірний егоїзм і себелюбство визначають усі їхні вчинки й поведінку. Для задоволення власних бажань і честолюбства вони готові докласти багато зусиль, але не вважають необхідним виконувати свої зобов'язання перед іншими людьми [3].

Для осіб з низьким рівнем асоціальності характерна підвищена ідентифікація з соціальними нормами, конформність, поступливість, скромність, залежність, можлива вузькість кола інтересів. Також вони малоактивні, скуті, сором'язливі, м'які, задовольняються досяжним і наявним. У діяльності їм не вистачає наполегливості й завзятості, особливо в досягненні суто особистих цілей. Вони покірні, поступливі, надто легко погоджуються з владою й авторитетом, завжди готові дослухатися і прийняти пораду старшої чи досвідченішої особи, мають недостатню власну активність у діяльності [3].

Середній рівень асоціальності, властивий представникам цього типу, передбачає як повагу до соціальних норм, так і наявність власної позиції.

Далі перейдемо до *характеристики III типу* (з низьким рівнем естетичної чутливості та низьким рівнем депресії), системоутворювальними параметрами якого є психотизм, психічна невірноваженість, сензитивна емпатійність, жіночність, соціальна контактність, сензитивність, сором'язливість, совісність, невротизм. Для цього типу властиві найвищі серед усіх типів середні значення соціальної контактності та емоційної нечутливості. III тип вирізняється з поміж

інших типів низьким рівнем психотизму, психічної неврівноваженості, сензитивної емпатійності, жіночності, сензитивності, сором'язливості, совісності, невротизму і водночас високим рівнем соціальної контактності та середнім рівнем її складової нижчого порядку – загальної активності [10].

Цей тип отримав умовну назву «**Вітальність**» від слова вітальний (з лат. *vitalis*) – життєвий, життєздатний, живучий, належний до явищ життя [2; 17].

Під «вітальністю» ми розуміємо такий стан людини, коли чи не єдиним (майже інстинктивним) залишається прагнення людини вижити в ситуації втрати особистісного ресурсу, зберегти життєві функції організму шляхом зниження рівня прояву провідних психічних властивостей як особистості, так і індивідності [10]. Далі подамо опис системоутворювальних параметрів типу «вітальність».

Психотизм. Особи з низьким рівнем психотизму відрізняються стандартністю, стереотипністю, відсутністю своєрідності та оригінальності у мисленні та поведінці. Усі події й навколишній світ сприймають дзеркально, з мінімальними суб'єктивними викривленнями. Так само, як у дзеркалах, в них самих є тільки те, що є в їхньому оточенні. Головною особливістю осіб зі заниженим рівнем психотизму є повне злиття з середовищем, відсутність неповторності та своєрідності. Їхні думки, одяг, манери поведінки повністю відповідають тому, що сьогодні в їхньому середовищі вважається ознакою гарного смаку. Коли групові оцінки змінюються, вони з легкістю, без внутрішніх вагань і сумнівів будуть прагнути до того, що лише вчора видавалося їм осудливим. Вони ні в чому не хочуть відставати від свого оточення, виокремлюватися з нього. Тому ступінь соціалізації їх поведінки значною мірою залежить не тільки від них самих, але й від групи, під впливом якої вони знаходяться. Через несамостійність і підвищену навіюваність вони однаково легко піддаються як гарному, так і поганому впливу оточення. Несамостійні й безвільні, коли потрапляють у асоціальне середовище, вони легко засвоюють психопатичні форми поведінки, стають розпутними і нестриманими. У сприятливих соціальних умовах їх поведінка зовні не відрізняється від поведінки

більшості оточуючих людей. Вони здаються акуратними, послужливими, добросовісними й миролюбними, вони не схильні до заздрості й суперництва, із задоволенням підкорюються владі й авторитету, не проявляють свавілля та честолюбства. Однак навіть у сприятливих умовах їх поведінка відрізняється слабкою ініціативою і недостатньою самостійністю. Вони здатні досягти успіху тільки у видах діяльності, що не потребують постійної особистої активності й ініціативності. Оскільки соціалізація таких людей має відображальний характер, вони потребують постійної уваги, контролю, підтримки і прикладу [3].

Психічна неврівноваженість. Низький рівень психічної неврівноваженості вказує на відсутність внутрішньої напруженості, свободу від конфліктів, задоволеність собою і своїми успіхами, готовність дотримуватися норм і вимог за звичних обставин [3], однак при посиленні тиску ззовні або ж виникненні непередбачуваних ситуацій висока ймовірність втрати внутрішньої рівноваги [14].

Сензитивна емпатійність. Низький рівень сензитивної емпатійності перш за все свідчить про невміння розуміти думки та почуття іншого, нездатність та небажання розуміти до чого є чутливою інша людина, що може її уразити, що викликає у неї естетичне задоволення, як потрібно себе поводити, щоб бути з цією людиною делікатним. Особи з такою властивістю внутрішньо байдужі до переживань інших, хоча зовнішньо і можуть демонструвати ввічливість і зацікавленість [10].

Жіночність. Представники III типу мають найнижчий серед усіх типів показник жіночності, але він, так як і у інших типів, відповідає високому рівню. Ця властивість свідчить про розвинену чуттєвість, схильність до хвилювань, м'якість, поступливість. У них широкі, різноманітні, однак слабо диференційовані інтереси, розвинена уява, потяг до фантазування і естетичних занять. Вони проявляють зацікавленість у філософських, морально-етичних і світоглядних проблемах і часом демонструють надмірну занепокоєність особистими проблемами, схильність до самоаналізу і самокритики. У поведінці

їм не вистачає сміливості, рішучості й наполегливості. Вони пасивні, залежні, уникають суперництва, легко поступаються, підкорюються, із задоволенням приймають допомогу і підтримку [3].

Соціальна контактність. Високий рівень соціальної контактності (низький рівень інтроверсії) свідчить про активність у колективі, долученість до суспільних видів діяльності. Також їх можна охарактеризувати як осіб екстравертованих, активних, честолюбних, таких, що прагнуть до суспільного визнання та підтримки, не соромляться, коли на них звертають увагу, не відчують труднощів у спілкуванні, у встановленні контактів. Такі особи мають розвинену соціальну спритність, живе мовлення, високу активність, правильно оцінюють стосунки в колективі, а також вміють звернутися за допомогою та скористатися підтримкою інших людей для досягнення своїх власних цілей. Вони надають великого значення соціальному успіху, усіма способами домагаються суспільного визнання своїх власних досягнень, чим можуть викликати незадоволеність з боку тих людей, з якими їм доводиться мати справу [3].

Сензитивність. Цьому типу властивий найнижчий з усіх типів рівень сензитивності, що свідчить про їх помірну чутливість і делікатність емоційних переживань. Низький рівень сензитивності зустрічається у осіб, не схильних до фантазій, таких, що тверезо та реалістично мислять. Їхні інтереси вузькі та однотипні, суб'єктивні та духовні цінності їх не цікавлять, мистецтво не захоплює, наука здається нецікавою, занадто абстрактною і відірваною від життя. У своїй поведінці вони керуються надійними, реально відчутними цінностями, без особистої вигоди нічого не роблять. Успіхи інших людей і свої власні оцінюють за матеріальним достатком і службовим становищем. У спілкуванні їм іноді не вистачає делікатності й тактовності [3].

Сором'язливість. Також цьому типу властивий найнижчий з усіх типів рівень сором'язливості. Особи з низьким рівнем сором'язливості сміливі, рішучі, схильні до ризику, не губляться коли стикаються з незнайомими речами й

обставинами. Рішення приймають швидко і одразу переходять до їх виконання, не вміють терпляче чекати, не виносять відкладання на потім і вагань, двоїстості й амбівалентності. У колективі тримаються вільно, незалежно, навіть дещо нахабнувато, дозволяють собі вольності, люблять у все втручатися, бути на видноті [3].

Совісність. Рівень совісності у представників цього типу також найнижчий з усіх типів. Таких осіб можна охарактеризувати як відносно порядних, вимогливих до себе та інших людей. Найчастіше вони намагаються діяти у відповідності зі своїми честю і совістю, але можливі й відхилення від загальноприйнятих моральних норм [14]. Особи з низьким рівнем совісності схильні до непостійності, ухиляються від виконання своїх обов'язків, ігнорують загальноприйняті правила, не докладають зусиль до дотримання суспільних вимог і культурних норм, зневажливо ставляться до моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність і обман [3].

Невротизм – підвищена чутливість, в результаті якої малозначущі та індиферентні подразники легко викликають неадекватні бурхливі сплески роздратування та збудження [3]. У представників III типу найнижчий рівень нейротизму порівняно з іншими типами, що свідчить про пригніченість психічних функцій. Однак він все ж таки залишається високим. Цим особам властива висока тривожність, почуття занепокоєння й боязкості, схильність до сумнівів, крайня нерішучість. Вони чутливі, дуже вразливі, невпевнені у власних силах, прагнуть до послідовності дій і вчинків, дотримуються стереотипного способу життя, педантичні. Мають достатньо сильне почуття обов'язку й відповідальності. Намагаються бути акуратними й зобов'язливими. За спокійних обставин демонструють спокій та незворушність, але в деяких випадках (конфлікти, екзамени) можуть виникати почуття занепокоєння та боязкості, сумніви у власних силах і здібностях. У спілкуванні, як правило, тактовні, але не завжди делікатні [14].

I, нарешті, зробимо *характеристику IV типу* (з високим рівнем естетичної чутливості та низьким рівнем депресії). Цей тип отримав назву «**Особистість**» з притаманною їй сукупністю всіх тих позитивних властивостей і якостей, які розглядаються сучасною психологією. Підкреслимо, що ми визначаємо «особистість» як зовнішній, соціальний прояв людини. Людина ж розглядається як стан, коли використовується лише власний ресурс і наявна здатність до творення (*рос.* созидания) життєвого ресурсу. Зовнішнім проявом людини є особистість, внутрішнім – індивідуальність [10].

Властивості «особистості», як і «індивідності» досить повно описано у нашій попередній статті [13]. Нагадаємо, що системоутворювальними параметрами «особистості» ми визначаємо соціальну контактність, допитливість, емпатійність, творчу допитливість, естетичну чутливість (як совісну соціальну контактність), сензитивну емпатійність, творчість, сензитивність, совісність. Зупинимось на тих типологічних властивостях IV типу особистості, що статистично значуще відрізняються від аналогічних властивостей інших виділених типів, зокрема: високий рівень соціальної контактності (у поєднанні з низьким рівнем її складової нижчого порядку – загальної активності), високий рівень сензитивності (та її складової нижчого порядку – жіночності), середній рівень сензитивної емпатійності, середній рівень совісності, середній рівень творчості (у поєднанні з її складовими нижчого порядку – високим рівнем складності та середнім рівнем уяви) [10].

Соціальна контактність у представників типу «особистість» знаходиться на високому рівні (як і у представників III типу), однак суттєво відрізняється глибиною, змістовністю та збалансованістю. Високий рівень соціальної контактності (низький рівень інтроверсії) свідчить про активність у колективі, долученість до суспільних видів діяльності. Також їх можна охарактеризувати як осіб екстравертованих, активних, честолюбних, таких, що прагнуть до суспільного визнання, лідерства, не соромляться, коли на них звертають увагу, не відчувають труднощів у спілкуванні, у встановленні контактів, охоче беруть

на себе відповідальність та головні ролі у взаємовідносинах з оточуючими. Водночас удаваність та інтриги їм не властиві, вони з повагою ставляться до прав інших, цінують індивідуальність і своєрідність у людях, вважають, що кожен має право на власну точку зору. Велику увагу приділяють роботі, бачать в цьому сенс життя, цінують професіоналізм і майстерність, розглядають добре виконану роботу як особисту винагороду [3].

Допитливість виявляється у прагненні людини до пізнання навколишнього світу, оточуючих людей і самої себе, передбачає наявність пізнавальної мотивації. Допитливість виявляється у схильності ставити багато запитань на різноманітні теми, вивчати будову механічних речей, постійно шукати нові шляхи (способи) мислення, любові до вивчення нових речей та ідей, пошуку різних можливостей вирішення задач, використання різних джерел для пізнання [16].

Емпатійність. «Емпатія – розуміння ставлень, почуттів, психічних станів іншої особи на відміну від симпатії, для якої характерне співпереживання. Процес емпатійності є в основному інтелектуальним за своїм змістом. Це, звичайно, не виключає можливості переживання суб'єктом емпатійності тих чи інших емоцій, але вони не тотожні тим, які відчуває людина, що є об'єктом емпатійності» [15, с. 53].

Творча допитливість. У поєднанні з творчістю, допитливість утворює таку властивість особистості, як *творча допитливість*. Окрім невичерпного інтересу до навколишньої дійсності, вона виявляється у продукуванні нових ідей, висуванні гіпотез, застосуванні набутих знань для вирішення нових задач [10].

Середній рівень *сензитивної емпатійності*, характерний для типу «особистість», свідчить про достатньо розвинене вміння розуміти думки і почуття інших людей, виявляти щире зацікавлення до оточуючих без нав'язливості. Вміють висловити співчуття та підтримку. Вони здатні розуміти до чого є чутливою інша людина, що може її уразити, що викликає у неї естетичне

задоволення, як потрібно себе поводити, щоб бути з цією людиною делікатним [10].

Творчість як діяльність, що сприяє створенню, відкриттю чогось раніше для даного суб'єкта невідомого, у представників IV типу знаходиться на середньому рівні. Творчість пов'язана з розв'язанням нових задач чи із знаходженням нових способів розв'язування раніше розв'язуваних задач, із розв'язуванням різного роду проблем, ситуаційних труднощів, які виникають у виробничому і повсякденному житті» [16]. Отже, творчою можна вважати людину, здатну до такої діяльності.

Особам, які належать до цього типу, властивий найвищий з усіх типів рівень *складності* (як компонента творчості). Складність (комплексність) проявляється в пошуку багатьох альтернатив; баченні різниці між тим, що є, і тим, що могло б бути; прагненні привести в порядок неупорядковане; аналізувати складні проблеми, сумніватися в єдиному вірному рішенні [16]. Також їм властивий середній рівень *уяви*, що проявляється у здатності до візуалізації, довірі до інтуїції [16].

Сензитивність. Високий рівень сензитивності свідчить про тонку душевну організацію, чутливість, уразливість, артистичність, художнє сприйняття довколишнього світу, чемність, ввічливість, делікатність, емоційну зрілість. Сензитивні особи не виносять грубих слів, грубих людей і грубої роботи. Реальне життя легко їх ранить. Вони м'які, жіночні, занурені у фантазії, вірші й музику; «тваринні» потреби їх не цікавлять. Хоча в поведінці вони чемні, ввічливі й делікатні, намагаються не доставляти іншим людям незручностей, особливої любові колективу вони не мають, оскільки часто вносять дезорганізацію і розбіжності у цілеспрямовану, налагоджену групову діяльність, заважають групі йти реалістичним шляхом, відволікають членів групи від основної діяльності [3].

Середній рівень *совісності* у представників IV типу виявляється як чесність, порядність, вимогливість до себе та інших людей. Найчастіше вони намагаються діяти у відповідності зі своїми честю і совістю, але можливі й відхилення від

загальноприйнятих норм, особливо якщо ці норми суперечать внутрішнім переконанням особистості [14].

Для цього типу властивий найнижчий з усіх типів рівень *загальної активності* (як компоненту шкали вищого порядку «соціальна контактність / інтровертованість»), що скоріше свідчить на їх користь, ніж є недоліком. Такі особи неметушливі, спокійні, впевнені у рухах, достатньо енергійні [10].

Представникам IV типу (як і представникам I типу) властивий високий рівень *сензитивності* (та її складової нижчого порядку – *жіночності*), опис яких подано у I типі (пункт б).

Висновки. Отже, нами запропоновано методику діагностики деструктивності впливу складних життєвих обставин на особистість постраждалих та членів їх сімей шляхом визначення типу за співвідношенням інтегральних показників особистості та індивідності.

Як і Л. І. Подшивайлова [10], ми схильні вважати, що перетворення, які відбуваються з особистістю під деструктивним впливом середовища, мають циклічний характер: тип «особистість» за несприятливих умов переходить в тип «аватарність» (під впливом жорстких умов у ситуації створення високої напруги, турбулентності, виведення з рівноваги, коли всі показники працюють на максимумі – і відбувається інтенсивна розтрата особистісного ресурсу), який в свою чергу може перейти в тип «індивідність» (цей тип свого власного особистісного ресурсу не має, а існує за рахунок використання чужого запозиченого ресурсу, однак це не може бути постійним, оскільки ніхто власний ресурс на когось стороннього витратити не буде), а далі може відбутися перехід в тип «вітальність» (де особистість вичерпана повністю, втрачається навіть здатність запозичувати ресурс іззовні, залишається ресурс організму лише на підтримку елементарних життєвих функцій, елементарного життєзабезпечення; відчувається гостра потреба у відпочинку, відбувається зниження всіх потреб і психічних функцій). Якщо людині на цьому етапі вдасться переосмислити цінності, смисли, відмовитись від мотивації престижу у всіх її проявах (у першу

чергу – з’явиться уміння розпізнавати мотивацію престижу, а потім з’явиться здатність не діяти під її впливом – а на це може бути витрачено багато часу), то тоді може розпочатись відновлення особистісного ресурсу і завершення циклу – перехід в тип «особистість». При цьому особистість «збагатиться» отриманим досвідом самозбереження, відновлення і розвитку свого перетворювального (рос. созидательного) ресурсу. Це, як зазначає Л. І. Подшивайлова, оптимістичний прогноз розвитку людини. Водночас, за жорстких умов, життєвих обставин, без належної зовнішньої підтримки може відбутись «застрявання» людини у певному типі (у типі I, II, III) з усіма деструктивними наслідками для її особистості [10].

Розуміючи, в якому типі знаходиться особистість, а отже, на якому етапі переживання деструктивного впливу складних життєвих обставин вона знаходиться, і які психологічні показники властиві для цього типу, можна відповідним чином вибудувати програму психологічної допомоги.

Список використаних джерел

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. М.: «Филинь», 1996. 472 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. М.: Русский язык-Медиа, 2005. 843 с.
3. Мельников В. М., Ямпольский Л. Т. *Введение в экспериментальную психологию личности*. М. : Просвещение, 1985. 319 с.
4. Моляко В. О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності. *Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко* / за заг. ред. В. О. Моляко. К., 2008. С. 7–53.
5. Мюллер В. К. Новый большой Англо-русский словарь. М.: Альта-Принт, 2009. 864 с.
6. Подшивайлов Ф. М. Поиск синергетических эффектов взаимодействия системообразующих параметров академической одарённости. *Актуальні*

проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 26. С. 262–276.

7. Подшивайлов Ф. М. Соотношение мотивации достижения успеха и мотивации избегания неудач: от биполярности в теории к квадриполярности на практике. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2014. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 20. С. 284–293.

8. Подшивайлов Ф. М. Психологічна характеристика типів особистості за показником мотивації досягнення. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К. – Ніжин: ПП Лисенко, 2018. Т. IX. Загальна психологія. Історія психології. Етнічна психологія. Випуск 11. С. 142–162.

9. Подшивайлов Ф. М., Подшивайлов М. М., Подшивайлова Л. И., Подшивайлова А. М. Роль математического метода в исследовании филолого-психологической реальности. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. № 2 (69). С. 17–22.

10. Подшивайлов Ф. М., Подшивайлова Л. И., Шепельова М. В. Психологічна характеристика типів студентів за співвідношенням інтегральних властивостей особистості та індивідності. *Психологічний часопис*, 2020. Т. 6, № 7(39). С. 61-84.

11. Подшивайлова Л. И., Шепельова М. В. Влияние образовательной среды современной Украины на личность студента. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості*: зб. наук. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., 2-3 червня 2020 р. Полтава: Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2020. С. 200-205.

12. Подшивайлова Л. И., Шепельова М. В. Особистість студента в освітньому середовищі сучасної України. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник тез наукових доповідей III Всеукраїнської конференції з міжнародною участю

(Київ, 31 березня 2020 року) / ред. С.Д.Максименко. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. С. 185-190.

13. Подшивайлова Л. І., Шепельова М. В. Особистість студента як індикатор освітнього середовища сучасної України. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К.: Видавництво «Фенікс», 2020. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 27. С. 220-236.

14. Психодиагностический тест (ПДТ) В. Мельникова, Л. Ямпольского. *Практикум по психодиагностике личности*. Ред. Н. К. Ракович. Минск, 2002. С.75-91.

15. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. К.: «Вища школа», 1982. 216 с.

16. Туник Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса. СПб.: Речь, 2003. 96 с.

17. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка. За ред. И. Ю. Семенец. М.: Альта-Принт. 1239 р.

18. Шепельова М. В., Подшивайлова Л. І. Типологія студентів за співвідношенням інтегральних властивостей особистості та індивідності. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка*. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 150-152.

19. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition. Oxford University Press, 2010. 2112 p.

20. Podshivajlov, F. M. (2015) To the potentiality of students' typology creation by the criterion of academic motivation. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest. Issue 59, III (30). P. 69–72.